

İSLAM VE MEDENİYET SERİSİ: 4

AHLÂK

III. Cilt
(İslam Tarihi ve Sanatları)

Editörler:

Prof. Dr. Erkan YAR
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK
Arş. Gör. Dr. Nisa GECEKUŞU DEMİRBAŞ
Arş. Gör. Muhammed DOĞAN
Arş. Gör. Ramazan ERTEN

Ahlâk

III. Cilt

İslam Tarihi ve Sanatları
İslam ve Medeniyet Serisi: 4

Editörler:

Prof. Dr. Erkan YAR

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK

Arş. Gör. Dr. Nisa GECEKUŞU DEMİRBAŞ

Arş. Gör. Muhammed DOĞAN

Arş. Gör. Ramazan ERTEN

Genel Yayın Yönetmeni:

Mustafa ÇALIŞKAN

Bu kitapta yer alan bölümlerin ilmî ve fikrî muhtevası ile dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI

Yayın No: 784

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

TAKIM ISBN: 978-625-5980-92-2

III. CİLT ISBN: 978-625-5980-95-3

Kapak Tasarım: DiZGi **MIZANPAJ**.COM

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ** - meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:

Fotokopi 99

Fevzi Çakmak Mh. 10742 Sk. No: 13/1

Karatay/KONYA

Sertifika No: **76711**

Aralık 2024 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4

Cağaloğlu – İSTANBUL

Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr

bilgikitapdunyasi@gmail.com

AHLÂKÎ DEĞERLERİN KAZANIMINDA DÖRT KAPI KIRK MAKAM GELENEĞİ ve HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN MAKÂLÂTI

Dr. Öğr. Üyesi Fevziye ALSAÇ

Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Siirt/Türkiye
fevziyealsac_23@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6419-1617

Giriş

Din, insan topluluklarının hayat tarzını, yaşayış biçimini, onların kurumlarını etkisi altına alan ve yönlendiren bir kavramdır; insanlara/insanlığa, şahsiyet/kimlik kazandıran birincil bir faktördür. İnsan, benlik bütünlüğünü ifade eden aydınlanmayı elde etmek için ahlâkî değerlere ihtiyaç duyar. Allah'ın emirleri üzerine yaşamak olan ahlâkî değerler, toplumun da onayladığı toplumsal düzeni inşa eden tutum ve davranışlardır. İslâm'ın temel felsefesi insana güzel bir ahlâk kazandırmaktır. Değerler alanını inşa eden din, insanın anlam arayışını şekillendiren bir belirteçtir. Anlam arayışı, varoluşunu öğrenme yolunda insan için temel bir ihtiyaçtır. İnsan değerler dünyasıyla şekillenen bir yaşam felsefesi geliştirmek gayesiyle anlam arayışına girer. Büyük/güçlü bir Yaratıcıyı kabul etmek ve bu doğrultuda yaşamak insana içsel bir huzur kazandırır. Anlam ve anlamlandırma sistemi olan değerler alanı, insanın doğasını/tabiatını keşfederek kozmosa ulaşma sürecidir. Kozmos süreci, yaratılmış varlıklar olan canlılar dünyasının uyum ve bütünlüğüdür. Dinler, kendisini ve yaşamını bir anlam üze inşa eden insan için sonsuz ve kutsal bir değer taşır. Din, evrensel ve köklü bir sistem olarak insanlık tarihi boyunca var olmuştur. İnsanoğlu, koruyucu ve kollayan tek Tanrı inancıyla inanış motifleri, davranış ve tutumlar oluşturmuştur.

İslâmiyet, güzelliğin ahlâkî ölçütlerle insan üzerindeki varlığıdır. İslâm dini, ahlâkî kazanımları önemser ve insan için hayatını düzenleyici bir ilke olarak sunar. Dinlerde estetik deneyim üzerine derin düşünme süreci meta-

fizik, ahlâk ve insan arasındaki iletişimle vuku bulur. Ahlâk, irade gösterecek niyet etmektir. Ahlâkın doğasında yönelmiş bir kalp ve niyet etme kudreti vardır. Didaktik bir eser olan *Makâlât* “konuşmalar” anlamındadır. Eser dört kapı kırk makam geleneğinden beslenir. Kapı ve makamlarla eşikler geçilir; böylece insan-ı kâmil olma niyeti zuhur eder. Dört kapı kırk makamı geçen her insan, olgun bir birey haline gelir. İnsanın ahlâkî değerlerle tanışma sürecinde bir kılavuza ihtiyacı vardır. Dört kapı kırk makam bir kılavuz olarak insana İslâm’ın temel felsefesi olan ahlâk üzere yaşamayı salık verir. *Makâlât* Kur’an, hadis ve sünnetlerle insana güzeli, iyiyi ve doğruyu içeren ahlâkî değerleri öğretir. İslâm dini öğrendiklerini yaşamında kullanma ve uygulama bağlamıyla bir yaşam biçimidir. Kural ve uygulamaları, hem bu dünyayı hem de ahireti insan merkezli olarak inşa eder. Dört kapı kırk makam aşamaları hayatı güzel ahlâkla deneyimlemedir. Dört kapı birbiriyle bağlantılı bir yolculuk ve tamamlanma döngüsüdür. Dört kapı kırk makam aşamaları, kendini tanıma ve bilgilenme deneyimidir. Dört kapı olan Şeriat, Tarîkât, Mârifet ve Hakikât, aşamaları İslâm dinine ait insana kurtuluşu sağlayacak temel ilkeler bütünüdür. İslâmiyet, güzel ahlâk dinidir; ahlâkî değerlerle insanın kâmil olma sürecidir. Kâmil insan, ahlâkî değerleri kazanmış ve eşref-i mahlukat olgunluğuna erişmiştir. Değerler, insanın ve toplumun önemsedığı davranış ve uygulamalar bütünüdür. Yaşamın inşa edilmesi sürecinde değerler, yol göstericidir ve kimlik/aidiyet kavramını içerir. Ahlâkî değerlerin kazanımı bir olgunlaşma yolculuğudur ve bu yolculukta zorlukların ve olgunlaşmanın ödülü Yaraticının rızasını kazanmaktır. Yenilenme döngüsünde kemâle erme olgunluk kazanmadır. Çalışmada Hacı Bektaş-ı Veli’nin *Makâlât*’ı ahlâkî değerlerin kazanımı sürecinde dört kapı kırk makam geleneğiyle esas alınmıştır. *Makâlât* eseri insanın kendilik bilincine ulaşma yolculuğu ve ahlâklanma süreci olarak değerlendirilmiştir.

1. Dört Kapı Kırk Makam Geleneği

İslâm felsefesi olan tasavvuf inanışında, insan için birçok lütuf vardır. Lütuf ve hazzı getiren kazanımlar, ahlâkî öğretilere uymakla elde edilir. İnsan, Allah sevgisiyle ulaştığı hazzın karşılığında en yüksek mertebeye ulaşır. Kâinatta her şey Allah’ın güzelliğinin vuku bulduğu bir düzen üzerine kuruludur. İnsanın ve evrenin yaratılışı İlâhî tezahürün aynaya yansımasıdır. Dört Kapı Kırk Makam geleneği, İslâm dininin ve edebî geleneğin bir formudur. Dört kapı kırk makam anlayışı, mutasavvıflar tarafından yıllarca

benimsenip kabul gören bir anlayıştır. Ahmed-i Yesevî öncülüğünde Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan ve sürdürülen bu anlayış ve tasavvuf hareketi, Anadolu'da Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Veli vasıtasıyla benimsenmiş ve sürdürülmüştür.¹ Anadolu'da tasavvuf hareketlerinden biri olarak önemsenen ve korunan dört kapı kırk makam geleneği, tasavvuf edebiyatında da edebî bir tema olarak önemsenir. Tematik kurgusuyla insan ve insanın hallerini işleyen Dört Kapı Kırk Makam Geleneği, İslâm felsefesini oluşturan değerlerin aktarımıdır. Dört Kapı Kırk Makam; İslâm'ın temel öğretisi, genel kurallar bütünü, Allah'a giden yolda geçilmesi gereken aşamalar bütünüdür. Şeriat, Tarîkât, Mârifet ve Hakikât İslâm dinindeki temel ilkeler olarak dört kapıdır. Dört kapı, İslâmiyet'in temel ilkelerinin ve özünün ifadesidir. Kapılar geçişi sağlayan ve yeni girişleri içeren bir metafordur. Tasavvuf geleneğinde İslâm dininin esasları üzerine yaşama bilinci ve Müslüman olmak için gerekli kurallar bir eşik ve geçiş sunan kapılarla anlam kazanır.

Ahlâkî değerler felsefe ve sanatın da konusudur. Doğa ve ahlâk felsefeye; güzelliğin tarifi ve yaratımı ise sanata yakındır. Metafiziksel olarak estetiğin kullanımıyla güzel davranış ve kaidelerin yorumu, bir deneyim üzerine görüş bildirmez. İnsan hem doğayla hem de toplumla yakın ilişki içindedir. Bu süreçte vahiy, bilim ve akıl insana yol gösterir. Doğa Allah'ın emanetidir. Doğanın dengesini bozmamak gerekir. Doğa ve toplumla ilgili bilgiler bilimlerin açıklamalarıyla kazanılır. İslâm esasları bilim, akıl ve vahiydir. Dinin temeli vahiydir. "İnsanı evrende ayrıcalıklı bir konuma getiren de, hem yaratılışının güzel olması hem de halifelik görevini üstlenmiş olmasıdır. Allah, insana, bu sorumluluğun gereğini lâıyıkıyla yerine getirebilmesi için çok önemli güç ve yetenekler bağışlamıştır. Bunların başında akıl ve irade güçleri gelir. Bunlar, Allah'ın sıfatlarının sınırlı bir seviyede insanda tecelli etmesidir. İnsanın yeryüzünü imar ve ıslah etmesi, hak ve adalet ilkelerine dayanan bir düzen kurması ancak sahip olduğu bu güçleri doğru kullanmasıyla mümkündür. Bunlar, halifelik görevinin insana yüklediği sorumluluklardır."² İnsan, yaratılmış en şerefli mahlukat ve sorumlulukları

¹ Abrurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 308.

² Abdullah Aydemir, *Metafizik/Varlık, Bilgi ve Değer Üzerine Açıklamalar* (Ankara: Dorian Yayınları, 2021), 22.

olan bir varlıktır. Kendini bilmek; felsefede kullanılan kişinin inançlarını, arzularını ve duyumlarını içeren belirli zihinsel durumların bilgisine atıfta bulunur. Bu açıklamaların zihinsel içeriğin kapsamı, zihinsel ontoloji ve kişisel kimlik için önemli sonuçları vardır. Aynı zamanda bazen kalıcı bir benliğin ontolojik doğası, kimlik koşulları veya karakter özellikleri hakkında bilgiye atıfta bulunmak için de kullanılır. Kemâl insan olmanın aşamaları, ontolojik doğaya ulaşma bilinciyle bir değişim ve dönüşümdür. Ontolojik doğa, kendini bilmek ve Yaraticının varlığında var olmaktır. Ahlâk, insanı güzelleştiren insanî bir değerdir. Din ve ahlâk eş kökensel belirteçlerdir. Ahlâk, kişinin kendisiyle veya başkalarıyla olan ilişkisidir. Kendilik oluş sürecinde ahlâk; varlığı, kendisiyle birlikte kat etmektedir.

Varlığın bütünlüğü -Allah, evren ve insan- İslâm felsefesinin temeli olarak tasavvufi eserlerde işlenir. Türk-İslâm Edebiyatı'nda bir dört kapı kırk makam geleneği oluşmuştur. Tasavvufta Allah'a ulaşma ve Allah'ın güzel kulları derecesine ulaşmak için yol ve yolculuk temasıyla bu süreç işlenir. Dört tamamlanma ve mükemmelliğe ulaşmadır. Bütünlük ve düzeni sağlayan geçitsel bir döngüdür. Dört ve onun içeriğini taşıyan kırk, sayı sembolizminde gizemli ve özel sayılardır. Tarih içinde birçok kutsî olayda kırk döngüsü bulunur. İnsan yaşamında kırklar döngüsü bulunur. Kırk makam da bu bağlamda İslâm felsefesinden beslenir. Kırk Hadis, Kırklar Meclisi, Üçler, Yediler Kırklar inancı bu döngünün bir sonucudur. Kırk olgunlaşma, döngü, dönüşüm, var oluş anlamlarını taşır. Kırk adet olarak düzenleme İslâmî kültürde bir ritüel halini alır. Kırk hadis yazma geleneği de bu şekildedir. Peygamber efendimizin kırk yaşında vahiyle seçilmesi sayı formeli olarak bir değer ve kutsallık taşır. Dervişliğin makamı kırktır. Dört kapı kırk makam aşamaları, olgunlaşma ve güzelleşme bağlamıyla insanı değerli kılar. Dört kapı kırk makam geleneğinin işlenişi ve uygulanması metafizik bir tema değeri kazanır. Metafizik, hakikatin genel bir çerçevesini çizmektedir. Dört kapı kırk makam geleneğiyle İslâm, bilim ve felsefe, insana ebedî mutluluğu sunar. Hakikati kavrama görünen ve görünmeyen âlem hakkında insanın ihtiyaç duyduğu bilgiyi öğretmek dört kapı kırk makam geleneğinin nihai hedefidir. Dört kapıdaki her bir eşik geçilerek olgunluk kazanılır ve güzel ahlâk deneyimlenir. Kırk makam, insanı ahlâkî değerler üzerine inşa edecek usul ve işleyişi anlatır. Sunulan deliller, Allah'ın varlığını idrak etmeyi sağlar ve ahlâkî güzelleştirme yollarını salık verir. Dört kapı kırk makam geleneğinde giriş anahtarı imanın esaslarıdır. İmanını koruyan ve

imanın şartlarını yerine getiren insan, kemâl olma yolunda ilk eşiği geçer. Makamlar birer eşik, kazanım ve ödüdür. Her makam kazanılan yüksek mertebelerle bir hazdır. Ahlâk, kendini ve çevresini güzelleştirme bilincidir. İslâm, edep üzere olmak ve yaşamaktır. İman ve ahlâk birbiriyle ilişkilidir. İnsan, imanı sayesinde kurtulur. Dört kapı, kırk makam aşamaları mutlak birliği esas alır. Mutlak birlik, insanın yaratılış gayesini öğrenme ve bilme sürecidir. Mutlak Bir, vahdet-i vücûd felsefesidir; vahdet-i vücûd varoluşta birlik ilkesidir. Dört Kapı Kırk Makam yolculuğunda ezeli ve ebedî olan İslâm dini ve Yüce Yaraticının varlığını idrak ettiren bir yol bulunur. İnsan ruhunun doğasında bilme ve öğrenme ihtiyacı vardır. Dört kapı kırk makam geleneği bir yolu, ulaşılabilecek menzili ve uygulanması gereken düzenin aşamalarını gösterir. Tasavvuf ehli kişiler, dervişlik yolunu birtakım teşbihlerle ele alıp somutlama yoluna gitmişlerdir. Söz konusu bu yolun; şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapılarının olduğunu ifade etmenin yanında şeriatı, cevizin yeşil kabuğuna; tarikatı, iç kabuğuna; hakikati, yenilen iç kısmına; marifeti ise cevizin kendisine benzetmişlerdir.³ Dört kapı olan Şerîat, Tarikât, Mârifet ve Hakikât aşamalarında önsel ve kökensel bir zamansallık esastır. “Dört kapı şeriat, tarikat, marifet, hakikattir. Hz. Peygamber’in sözü şeriat, fiili tarikat, hâli marifet, sırrı hakikattir. Şeriat farz, tarikat vacip, marifet sünnet, hakikat nâfiledir. Şeriat baba, tarikat ana, marifet oğul, hakikat torundur.”⁴ Dört kapıdaki kazanımlar Hz. Peygamberin sözleri, fiilleri, halleri ve sırlarıyla bir yaşam modelidir.

Evren, var olduğundan beri Yüce Yaraticının düzeni ile işler. Kırk sayısı içinde Bir’i var eder. Çokluktan tekliğe öğretisi, her şeyde Allah’ın tecelli etmesini içerir. Bir saf, sayısal ve sonsuz karakterinde varlıkta kalır. Bir sayısında sonsuzluk kendisini hissettirir; sonsuzluk hiçliktedir. Dört Kapı Kırk Makam geleneğinde sonsuz ve kudretli ‘Bir’ tecelli eder. Birin açılımı Kainattaki varlığın temelidir. Bütün her şey sayılar, harfler, renkler, şekiller vahdeti içeren bir sisteme sahiptir. Evrendeki ahenk sembollerle sayı, renk ve harflere yansır. Her şey nokta olan birle eşdeğerdir. Nasıl ki noktadan düzleme ve diğerlerine geçiş sağlanırsa 1 sayısından da diğer sayılara geçilir. İkili zıtlık birin güçlü varlığıdır. Elif harfi 1 sayısının sembolizmiyle her

³ Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2014), 139.

⁴ Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik/İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler ve Derviş Tipleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2019), 144.

şeyin başıdır.⁵ Her sayı öz olarak Bir'in içinde mevcuttur. "Hak ile mahlûkat arasındaki ilişkinin ilâhî mertebedeki keyfiyeti, vâhid ve sayı ilişkisine sirâyete ettiğinden, Hak-halk ile vâhid-sayı arasında paralellik mevcuttur. Cenâb-ı Hak mahlûkatın yaratıcısı olduğu gibi, İbnü'l-Arabî'ye göre 1 de sayıların menşei ve mucididir. 1 (vâhid), diğer sayılar gibi saymakla meydana gelen bir sayı olmayıp sayıların aslı ve menşei durumundadır."⁶ Bir, tüm sayıları kendi doğasında birleştirir. Tüm sayılar 'Bir' sayesinde zahir olur. Tasavvufta bir sayısı elifin ve insanı kâmilin karşılığıdır.

Dört kapı kırk makam geleneği İslâm felsefesini ve bu felsefenin temel ilkelerini ortaya koyar. İnsan ihtiyaç duyduğu varlık bilgisine tekâmül yolculuğuyla kavuşur. Allah'ın varlığının her şeyde ve her yerde olması insan için hakikate ulaşmada önemlidir. Dört kapı kırk makam süreç ve kazanımları, insana hangi hal ve inanç üzerine yaşanacağını yolunu gösterir. Dört kapı kırk makam geleneği, tasavvuf kültüründe yaygın ve değer gören bir fenomendir. Pir-î Türkistan Hoca Ahmet Yesevi, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli dört kapı ve makamları işlemiştir. "Hoca Ahmet Yesevi'nin Fakr-nâme isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraki devirlerde Hacı Bektaş Velî, Makâlât isimli eserinde dört kapı kırk makamı ele almaktadır Dört kapı kırk makam, tarikat ve seyr ü sülûk âdabını bildiren esaslardır."⁷ Dört kapı kırk makamda erginlenerek bilme yolculuğun kazanımları şeyh ve âşîğın sıfatlarıdır.

2. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı Kırk Makam ve Ahlâkî Değerler

Toplumunu aydınlatan ve düşünceleriyle sonsuz zaman kavramıyla yaşayan insanlar vardır. Hacı Bektaş-ı Veli, Anadolu coğrafyasında gönüllere dokunmuş büyük bir düşündürüdür. Hacı Bektaş-ı Veli, Ahmed-i Yesevî'nin talebesi olarak bilinen Lokman Perende'nin yanında eğitimini alarak yetişir. Almış olduğu eğitim sonucunda olgunlaşan Hacı Bektaş-ı Veli, irşat faaliyetlerini yerine getirmek amacıyla Anadolu'ya gönderilir.⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, ahlâkî değerleri önceleyerek tasavvuf felsefesini işler. Tasavvuf, insa-

⁵ Osman Nuri Küçük, *İbnü'l Arabî/Sayılar ve Rüyalara* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2016), 101.

⁶ Küçük, *İbnü'l Arabî/Sayılar ve Rüyalara*, 102.

⁷ Ferudun Hakan Özkan, "Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda Dört Kapı Kırk Makam", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (Eylül 2011), 255.

⁸ Güzel, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 292.

nun ahlâkî değerlerle kendini inşa ederek varlıkların bilgisini öğrenme sürecidir. İslâm dini ve tasavvuf düşüncesi, ahlâka öncelik verir. Anadolu halkının tasavvuf değerlerini öğrenmesinde öncü bir isimdir. İrşat faaliyetlerini yerine getirmek amacıyla Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş-ı Veli insanlara; cömert olmayı, fedakârlık göstermelerini, yürekli olmayı ve başkalarının kusurlarını affetmeleri hususunda telkinlerde bulunmuştur.⁹ Anadolu sufizminin güçlü ismi Hacı Bektaş-ı Veli, gönülleri fetheden bilgeliğiyle bilinir. Dilin korunması, dinin yaşanması, geleneklerin korunması ve ahlâkî değerlerin önemsenerek hayata geçirilmesinde topluma önder olmuştur. Eğitimi önemseyerek 'Dört Kapı Kırk Makam' geleneğini insanlara anlatmıştır.

Din, toplumun oluşturduğu her türlü kültürel birikimin taşıyıcı unsurudur. İslâm dini bilgiye ve öğrenmeye çok önem verir. İnsanın gelişimini sağlayan temel etkenler, bilmek ve öğrenmektir. Dört kapı, kırk makam geleneği gönül mekânında icra edilen olgunluğa ulaşma aşamalarıdır. Gönül, duyum ve bilgelikle ulaşılan yüksek bir makamdır. Kapılar ve makamlar aşılması gereken eşiklerdir. Her eşik/makam, değişim ve dönüşümle insanı, yaratılış gerçeğine ulaştırır. Allah'ın isim ve sıfatlarının anlaşılmasında kırk makam yol göstericidir. Alevi-Bektaşî geleneğinin önemli kaynaklarından olan Erkânâme'de dört kapı şöyle ifade edilir. "İmdi şeriatı tamam idüp andan tarikata kadem basa ve hem tarikat üzerine itikâdı sâf ola ve irâdeti kavî ola tâ rehber emrine beli deyüp tarikat erkânların yerine getüre ve edeb-i tarikat kendüde tamâm olmasa ol kimse ehl-i tarîk olmaz. Öyle olsa ol kimse tarikatı marifete ulaştıruramaz. İmdi bir kimse tarikatı marifete yetürmese anun gibidür ki marifetsiz âdemin misli susuz yire benzer. Zîrâ susuz yirde ne nesne olmaz ne ot biter ve ne ağaç biter ve hem andan meyve zuhûra gelüp insan lezzet bulmaz. İmdi bir kimse dahı tarikatın marifete yetürmese ol o susuz yere benzer ki anda ne hayvân ne insân sâkin olur. Öyle olsa ol memleket harâb olur."¹⁰ Kapılar, birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olarak bir seyr-i sülûk yolculuğudur. Ruhun yolculuğu makamlar halinde seyr-i sülûk yolculuğudur. Kapılar açılır; her kapı kendini bilme yolculuğunda yeni bir derece kazanan örnek ve ideal insanı işaret eder. Kırk makam mertebelerle ulaşılan İslâm'ın temel değerlerini taşır. Açılan her ka-

⁹ Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 300.

¹⁰ Doğan Kaplan, *Erkânâme 1* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 169-170.

pıda tamamlanmayı sağlayan rol ve ödevlerin derecesi gösterilir. Tasavvuf kültüründe insanın yaratılışı, bir bilinç ve düzen içinde gelişir. Varoluş, ezeli ve ebedî olan varlığa ulaşma; onun teklîğinde yenilenmedir. Dört kapı kırk makam geleneğinde varoluş, zamansal geçişlilik taşır. Zamansal geçişlilikte Mutlak birlik doğru, sonsuzluk ise döngüselidir. Tamamlanmış mutlak mevcudiyet, başlangıcı ve sonu olmayandır. İnsan için kırk makam mutlak tamamlanma Bir’de kendini inşa etme sürecidir.

Kâmil olma yolculuğunun tamamlanması süreci insanın iç dünyasına yönelmesiyle mümkündür. Bu derecelere nefis terbiyesiyle ulaşılır. Dört kapı kırk makam geleneğinde aşk ve arzuyla talip olunan kemâliyet ve velâyet mertebeleri bunu gerektirir. Velâyet, manevî mertebelerin en yükseğidir. Velilik, Allah hakkında mârifet sahibi olmaktır. Dört kapı aşamaları velilik mertebesi için kabul, giriş, görme ve anlama alanıdır. Eşiği geçen derviş/insan, kırk makamla uygulamaları görür ve öğrenir. “Dört kapı ‘şeriat, tarikat, marifet ve hakikat’ kavramlarını ifade etmektedir. Şeriat, İslam dininin iman ve ibadet gibi temel esaslarını; tarikat, tasavvuf düşüncesinin sistematize edilmiş esaslarını; marifet ve hakikat ise mutlak varlık olan Allah’ı isimleri, sıfatları ve fiilleriyle tanıyıp insanın kendini Allah’ın varlığında yok etmesini içerir. Bu dört kapı dervişin tasavvufi yolculuğunu yani Allah’a ulaşarak kâmil insan olma sürecini anlatır. Derviş sırasıyla bu dört kapıdan geçerek manevi yolculuğunu tamamlayacaktır. Kırk makam ise bu dört kapı içindeki zühd, tevbe, cömertlik vs. ilkeleri içerir. Derviş bu ilkelere uyduğu takdirde hakikati bulup marifete erişecektir.”¹¹ Tasavvuf düşüncesinde her insan, kâmil olma mertebesinde öğrenen bir dervîştir. Dervîşin rehberi mürşiddir. Mürşid dervîşe kural ve uygulamaları öğreterek öğreticilik vasfını yerine getirir.

Dört kapı kırk makam yolculuğunda vahiy, akıl ve bilimin rehberliğinde; insan, evren ve gerçekler anlaşılır. *Makâlât*, İslâmî gelenek içinde dinin esaslarını içeren ilahiyat, nübüvvet, semiyat ilkelerini yorumlayan ve usulünü açıklayan ilkeler bütünüdür. Kur’an, hadis ve sünnetlerle insana güzeli, iyiyi ve doğruyu içeren ahlâkî değerleri önceler. *Makâlât*, meta-etik değerlerle insana her iki âlemde mutluluğun kapısını açar. Dört kapı temel açıcı olarak gidilecek menzilleri belirler. Tasavvuf geleneğinde yol gösteren önemlidir.

¹¹ Özkan, “Eşrefoğlu Rûmî Divânı’nda Dört Kapı Kırk Makam”, 255.

Makâlât rehber olarak insanoğluna ihtiyacı olan bilgelik deneyimlerini aktarır. Didaktik bir eser olan *Makâlât* inanca ait temel esasları açıklayan yorumlayan bir kaynaktır. Dünyada insana verilen her şey bir imtihandır. İnsanoğlunun bilinçaltında ebedilik düşüncesi vardır. Bu düşünce insanı dünyaya bağımlı hale getirir. Uyanış ve bilinç kazanma dört kapı kırk makamla gerçekleşir. Yaratılış evreleri, insanı varoluş gerçeğine götürür. Dört kapı kırk makam, derin düşünerek yaratılış gerçeğini kavramayı sağlar. Yaratılış, ilahi ve ezeli olan Tanrı'nın varlığında var olarak Mutlak Birlik'e ulaşmaktır. Mutlak Birlik, her şeyde bulunur. Sonsuz, kapsayıcı, orijinal kökensel zaman, mutlak ve orijinaldir. Orijinal/kökensel zaman var oluş hakikatidir. Gün, gece ve gündüzün sonsuz ve döngüsel halidir. Evrende zıtlıklarla görülen uyum ve düzen, Mutlak Bir'in varlığını sembolize eder. Her şey aşkınlık derecesinde varlığını hiç olarak teklikte bulur. Olanağın ontolojik boyutu sonsuz sınırsız bir uzanıştır. Ebedî Varlık/Mutlak Bir, ontolojik olarak bulunur. Kökensel orijinal zamansallıkla sonsuz olan Allah'ın Mutlak Birliğine ulaşılır. İnsan sayısal zamanda yaşar. Varlığı idrak ederek sonsuz zaman içinde Bir'in varlığında kendini inşa eder. Dört kapı kırk makam aşamalarıyla Mutlak Bir isim ve sıfatlarıyla idrak edilir. *Makâlât* dinî inanışların insanı inşa etme süreci üzerine iman ve inanç esaslarını bir düzen içinde idrak ettiren mürşid derecesini işaret eder. İnsan mürit olarak bir mürşide ihtiyaç duyar. Mürşid, ilmîni müride öğretmek dinin hükümlerini de icra eder. *Makâlât'ta* insanın anlam arayışı yolculuğuna rehberlik edilir. Kapılar geçiş, kabul, içerde olma anlamında insanoğlunun varlığı anlamasını sağlayan özel alanlardır. *Makâlât'ın* rehberliğinde mutluluk tarif edilir; mutluluk, bir yol üzere hayatını yaşamak ve ideal insan olmaktır. İdeal modelle meşgul olmak; görünen var olan bir şeyi aşan boyutla aşkınlık derecesinde ilgilenmektir. Hacı Bektaş-ı Veli mürşid kimliğiyle kapı ve makamları rol model tipolojisi olarak gösterir. Tasavvuf felsefesinde zaman, sonsuz bir şekilde vardır. Kırk makamla sonsuz zamanın değer ve bilincine ulaşılır. Dört kapı kırk makam esasları geçiş ritüellerindeki seyr-i sülûk aşamalarıdır. Her kapı imanın göstergesi olan yeni bir aşama ve değerler kazanımıdır. Tıpkı meyvenin olgunlaşması süreci gibi insan da olgunluğa aşamalı ve geçişli bir süreçle ulaşır.

Tasavvufta kötülüğün verdiği acı ve sıkıcı durumdan kaçış için iyilik ve güzellik kurtarıcı imgeler olarak işlev kazanır. İyilik ve güzellik değerleri,

dört kapının açılması ve buradaki makamların/hâllerin yaşam biçimi halini almasıdır. Bu süreç yaşam için gerekli ve faydalı tüm işlevleri kapsar. Uyum sağlama ve sonsuz mutluluğu içeren hakikât bilgisini öğrenmedir. Hakikât bilgisi, metaetik bir hazdır. Değerler, duyusal ya da yaşamsal faaliyetlere indirgenir. Ahlâkî değerler, üstün ve içseldir. Saf ve olumlu değerler olarak yaşamdaki yerini alır. Kötülük olmadan iyilik vuku bulmaz. Ahlâkî kurallar, tatmin noktalarını var eder ve devamlılığını sağlar. Ahlâkî davranışlar, birer erdemlilik göstergesidir. “Birey, ahlâk ilkelerini özümlediği ve etkili bir davranış düzenlemesi yaparak eylemde bulunduğu zaman karakter ortaya çıkmaya başlar. Karakter, ileri bir olgunlaşmanın ve yetişkin kişiliğinin temel ve sonul belirtilerinden biridir. Ahlâkî karakter yetişkinin insancılaştırılmasına ve kendi yazgısını denetlemesine katkıda bulunur.”¹² Ahlâkî kazanımlar üst meta olarak duygusal, tutkulu ve değer barındıran bir modeldir. Ahlâkî değerler, insan ve toplum için birer zorunluluktur. Ahlâkî temsilî ya da pratik değeri estetik ya da içsel değerlerle bir bütündür. Ahlâkî değerler, güzelliğin vuku bulması ve evrenin mükemmelleşmesini sağlar. Güzellik, tasavvufta ilâhî vasıfların bir tezahürüdür. Tanrı’nın duylara tezahürü olan güzellik, bir temaşadır. İnsan için güzellik, Tanrı fikrinde nesnelleşir. Doğayı izlerken ideal olana kapılmak insanoğlunun varoluş gerçeklerinden biridir. Dört kapı kırk makam derecesiyle estetik alanla bağlantılı Allah’ın isim ve sıfatları idrak edilir.

Kendini bilmek; felsefik yorumla kişinin inançlarını, arzularını ve duygularını içeren belirli zihinsel durumların bilgisine atıfta bulunur. Bu açıklamaların zihinsel içeriğin kapsamı, zihinsel ontoloji ve kişisel kimlik için önemli sonuçları vardır. Aynı zamanda bazen kalıcı bir benliğin ontolojik doğası, kimlik koşulları veya karakter özellikleri hakkında bilgiye atıfta bulunmak için de kullanılır. *Makâlât’ta* ideal olan ontolojik bilinçlenmeye ve kişisel kimlik kazanımına atıfta bulunulur. Dört kapı kırk makam kaide ve uygulamalarla Türk İslâm kültürünün ahlâkî değerler şemasının ifadesidir. İslamiyet, insana sorumluluklar yükler; sorumlulukların yerine getirilmesi ebedî mutluluk için bir gerekliliktir. *Makâlât* güzelliği, idealleştirilen ahlâk ve ruh özneleriyle anlatır. Her şeyin varlığı ideal güzel olan asıl âleme bağlıdır. Dört kapı kırk makam geleneğinde varlığın birliği felsefesi önemsenir.

¹² Zeliha Traş, “Değerler Perspektifinden Ahlâk”, *Değerler ve Değerler Psikolojisi*, Ed. Bülent Dilmaç-Hasan Hüseyin Bircan (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019), 109.

“Ben kimim?” sorusuyla makamları deneyimleyen insan, her kapının sonunda yenilenir ve yeni bir makama geçer. Dört kapı kırk makam sürecinde ulaşılan yeni hâller, içsel bir aydınlanma sunar. Kapıların geçilmesi ve makamların kazanılması kendi var oluşunun ya da hayatın anlamının/gerçekliğinin doğrudan ve bilinçli bir farkındalığında olmaktadır. Gerçeğe ulaşan seyr-i sülûk yolcusu/insan, duyuşsal gerçekliğe dair bir anlayış ve deneyim kazanarak kendisini eğitmiş kişidir. Kişinin kendi öz doğasının doğrudan bilgisine sahip olmak seyr-i sülûk yolculuğudur. Benin doğasında evreni gözlemleyerek öğrenme vardır. Yolculuk ve kazanımları bilgiyi/öğrenmeyi, uyanmış benlik için bilinçli hale getirir. Dört kapı kırk makam aşamaları, bilme yolculuğunda bir gelişim sürecidir. Varlık/var oluş, metafizik bir süreçtir. Metafizik süreçler insanın psikometafizik gelişim alanını da işaret eder. Psikometafizik öğretiler, bireyin makrokozmosu öğrenerek kendi mikrokozmosunda kişisel gelişimini sürdürme sürecidir. Psikometafizik süreçler yoğunlaştırılmış arınma sağlar; yoğunlaştırılmış arınma, kendi doğasını ve yaşamın doğasını keşfetmedir. Kırk makamla insan ahlâkî süreklilikle kendi doğasını ve hayatın doğasını deneyimler. Dört kapı kırk makam aşamaları, toplumu inşa eden değerlerle oluşturulmuş bir süreçtir. Toplumsal değerler içinde ahlâkî değerler, en çok önem verilen değerlerdir. Dört kapı kırk makam kazanımları, Allah’ın varlığı ve birliğiyle insanın ontolojik gerçeği görmesini sağlayan kurallar ve değerler bütünüdür. İnsan, makamların sonunda varlığın mertebelerine ulaşarak kâmil insan olmaya başlar. İnsan noksan bir varlıktır; makamlar, insan-ı kâmil olma yolundaki eksiklikleri yok eder. *Makâlâtla* çizilen yol arif makamını ve derecesini kazanmaktır. Evliya ve velilerin görevi Allah’ın rızasını kazanmak, ilim yapmak, ilmini toplumla paylaşmak ve topluma önderlik etmektir. Hacı Bektaş-ı Veli bu bağlamda ilmini halkla paylaşır ve onlara dört kapı ve kırk makam hâllerini tatarak yol gösterir. Dört kapının ilki şerîat kapısıdır.

2.1. Şerîat Makamları

İslâm dininin temelini inşa eden ilk kapı Şerîat kapısıdır. Şeriat, kanun ve Allah’ın hükmü anlamındadır. Meslek tutulan yoldur. Yola girmeye azmetmek, kast edenlerin hallerinden ve sülûk ehlinin makamları izlenir. Şerîat, daha güzel olanı sevme ve onun yolunu takip etmektir. İslâm’da bu derece üstünlük, fazilet ve takvayladır. Dört kapı kırk makam aşamaları iyi halleri yaşam tarzına dönüştürerek en güzele ulaşma yoludur. Her vaktin

ve her yerin bir edebî ve hali vardır. Ahlâkî değerlerin kazanımında amaç; nefsin hallerini düzeltmek ve iyileştirmekle güzel olana ulaşmaktır. İslâm tasavvufu, hâl ilmiyle kendilik bilincine ulaşmayı hedefler. Edep gözetmek ve edeple davranmak hasletleri, insanı yüksek mevkilere taşır. “İslâm tasavvufu, Kur’ân ve Muhammed’in (a.s.) şahsında bir bütün olarak ifade edilen ve yaşanan zahirî ve şer’î hükümler, inançlar, duygular, düşünceler ve davranışlar bütünüdür. Söz konusu çerçevede ve doğrultuda derinleştirilmesinden, derunleştirilmesinden, içselleştirilmesinden, özümsemesinden ve yaşanmasından hâsıl olmuştur.”¹³ Kur’an ve Hz. Muhammed’in örnek kişiliği, İslâm tasavvufunun ilksel kaynağıdır. Tasavvuf yolculuğu zahiri ve şer’î hükümler, inançlar, duygular düşünce ve davranışlar bütünüdür. Derunî halidir. “Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapıları maneviyat yolcusunun anlam arayışıdır. Şeriat çizgisi diğer aşamaları da içerisine alan ana çizgidir. Tarikat, marifet ve hakikat aşamaları şeriat dairesi içerisindeki gelişim safhalarıdır.”¹⁴ Kapılar ve makamlar birbirini izleyen ve tamamlayan derecelerle devam eden bir silsiledir.

Şeriat kapısının ilk makamı iman getirmektir. Mutlak hakikate, iman yoluyla sahip olunur. İman, ruhun ve zihnin özgürleşmesini sağlar. Ruhsal süreçlerle olgunlaşma, imanla kuvvetlenir. İkinci makam ilim öğrenmektir. İlim makamı bilgi sahibi olmaktır.¹⁵ Yunus Emre:

“İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendin bilmezsen
Ya bu nice bilmektir”

diyerek ilmin değerini anlatır. İlim bilmek öncelikle kendini bilmektir. İslâm tasavvufunda ilim yapmak, ibadet değerindedir. Öğrenmek bitmez tükenmez bir okyanustur. Bilgi, aklı güçlendirir. Bilgi ve estetik birbirini güçlendirir.¹⁶ Üçüncü makam İslâm’ın şartı olan namaz, oruç, zekât, hac ve cihattır. Üçüncü makam içerikte kanunlara göre yaşamaktır; hâlin idrakidir. Dördüncü makam helal kazanmaktır. Beşinci makam nikah kıymaktır. Altıncı makam Allah’ın emirlerine ve Peygamberin sünnetlerine uymaktır.

¹³ Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik/İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler ve Derviş Tipleri*, 33.

¹⁴ Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî’nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (2017), 100.

¹⁵ Aydemir, *Metafizik/Varlık, Bilgi ve Değer Üzerine Açıklamalar*, 39.

¹⁶ Aydemir, *Metafizik/Varlık, Bilgi ve Değer Üzerine Açıklamalar*, 41.

İslâmî emirler peygamberler aracılığıyla insanlara ulaşır. Yedinci makam şefkatli olmaktır. Şefkat, üstün ahlâkın göstergesidir. Şefkat kalbin arınması ve güzel ahlâkın göstergesidir. Sekizinci makam, dili korumak, gıybetten korunmak ve dili boş, kötü ve gereksiz sözlerden sakınmaktır. Dokuzuncu makam, temiz yemek ve temiz giyinmektir. İslâm dini toplumsal yaşayışı düzenleyen ilkelere dayanır. Hem bireyi hem de toplumu ahlâkî değerlerle güçlendirmeyi esas alır. Onuncu makam iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır. “Şeriat kapısının onuncu ve son makamı iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır. Kişi bunları önce kendi nefsi üzerinde uygulamalı, davranışlarıyla insanları iyiliğe teşvik etmeli ve kötü işlerden sakındırmalıdır. İyiliği teşvik ve kötülükten alıkoymak, müminlerin birbiri üzerindeki görevleri arasındadır. Bu makam insanlar üzerinde tahakküm kurmayı ve zorbalığı içermez, örnek olmayı içerir.”¹⁷ İyiliği tavsiye etmek, kötülükten uzaklaşarak Allah yolunda ilerlemektir. Kişi önce kendisinden başlayarak makamlara ulaşmalıdır.

2.2. Tarikât Makamları

Tarikât yoldur. Mürşid olma yolculuğunda bir yola girmek intisap etmek gerekir. İnsanoğluna, yol gösteren esaslar/ilkelere; Allah tarafından Kur’an, Hadis ve sünnet yoluyla öğrenilir. Velilerin görevi bu değerleri insanlara hatırlatarak onların bu yoldan sapmamalarını sağlamaktır. Fiil, hâl, ahlâk ve edep insanı güzelleştiren ve Allah’a yakınlaştıran hasletlerdir. İlâhî sevginin varlığı, hayat kaynağıdır. Şeriat Allah’ın emirleri, Tarikât bu emirlerle çizilen ve meslek edinilen yoldur. Tarikât seyr-i sülûk ederek hakikatin bilgisini yaşamaktır.

İlk basamakta/makamda tövbe etmek vardır. İkinci makamda bir Pire/Mürşide bağlanmak vardır. Üçüncü makamda Mürit/Talip olmak, dördüncü makamda mücadele etmek, beşinci makam tarikât kıyafetleri giymek, altıncı makam korku ile ümit arasında olmaktır. Yedinci makam hoşgörü sahibi olmak, sekizinci makam zikir etmektir. Zikir Allah’ı anmak, salat-ı daim halinde olmaktır. Dokuzuncu makam, nasihat dinlemek ve nasihat sahibi olmaktır. Tarikât kapısının onuncu ve son makamı, Allah aşkına

¹⁷ Ali Rıza Özdemir. “Alevi-Bektaşî Yolunda Dört Kapı’nın Makamları”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/2, (2020), 725.

sahip olmaktır. Allah aşkını arzulamak, bu duyguyu yaşamak, gönlünü temiz tutmak esasını taşır. Tarikât kapısının amacı/hedefi, iyiliği ve kötülüğü anlatarak iyiliği çoğaltmaktır. Tarikât kapısında kötü hasletlerden kurtulma, kendini yeniden inşa ederek yola tabi olma esastır.

2.3. Mârifet Makamları

Mârifet kapısının birinci makamı ahireti seçmektir. Mârifet kapısının ikinci makamı edep sahibi olmaktır. Edep, ince, güzel ve iyi ahlâkı ifade eder. Marifet kapısının üçüncü makamı kanaatkâr olmaktır. Dördüncü makam cömert olmaktır. Beşinci makam, hayâ sahibi olmaktır. Altıncı makam sabırlı olmaktır. Yedinci makam, ilim sahibi olmaktır. İlimleri hayatında uygulamak, güzel ahlâkı korur. Sekizinci makam kendini bilmektir. Mârifet kapısının dokuzuncu makamı fenâ olmaktır. Fenâ olmak, kendi varlığının faniliğini bilerek ölmeden önce ölmektir. Marifet kapısının onuncu ve son makamı marifet sahibi olmaktır. Kişinin Allah'ı kâmil anlamda bilmesi ve Allah'ı gönül gözüyle görmesi anlamına gelir.

2.4. Hakikât Makamları

Hakikât kapısı, nefsinden fâni olarak hakikatlerin hakikatine ermektir. "Sûfî nefsinden fâni, Hakk ile bâkî, nefsanî arzuların pençesinden kurtulup hakikatlerin hakikatine eren kimsedir. Mutasavvıf, harcadığı çaba, mücâhede ile bu mertebeyi talep etmektedir. Muamelesini onlarınkine uygun hâle getirmeye gayret sarfetmektedir."¹⁸ Nefsanî arzulardan kurtulan kul/kişi, varlıkların bilgisine ulaşır ve gerçek manada hakikate ulaşır.

Hakikât kapısında birinci makam alçak gönüllü olmaktır. Kibirleşmek ve durumunu/makamını insanlara karşı kullanmamaktır. Hakikat kapısının ikinci makamı yetmiş iki milleti ayıplamamaktır. Yaratılmış tüm insanları, eşit görerek; ayıpları örtmektir. Üçüncü makam salih amel sahibi olmaktır. Salih amel, Allah'ın razı olduğu işleri O'nun rızası için yapmaktır. Dördüncü makam fakirliktir. Fakirlik, kişinin bütün zenginliğin asıl sahibinin Allah olduğunu bilerek muhtaçlığını görmesidir. Beşinci makam seyr-i sülûk sahibi olmaktır. Seyr-i sülûk, kişinin manevi ilerlemesini sürdürmesi ve menzile ulaşmasını sağlayan bir yolculuktur. Hakikât kapısının altıncı makamı sırta ermektir. Sırlar, keşif yoluyla sahibine/muhatabına ayan olur. Yedinci makam münacat sahibi olmaktır. Münacat Allah'a yalvarış, yakarış,

¹⁸ Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik/İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, 36.

dua etmek ve sevgisini/muhtaçlığını göstermektir. Sekizinci makam toprak olmaktır. Toprak olmak, her yakarışın ve amelin kabul edildiği bir haldir. Dokuzuncu makam 'Dört Kapıda' sebat etmektir. Kapıların uygulanması, esası ve değeri eşittir. Tamlığa ulaşmak için tüm kapılardan geçmek ve yaşam tarzını bu düzenle sürdürmek gerekir. Onuncu ve son makam vuslata ermektir. Vuslat, Allah'a ulaşmak ve kendi özünde Allah'ı bulmaktır.

İslâm kültüründe iman ve ihsan aşamalarını gerçekleştirmek kırk makam geleneğidir. Hakikât kapısı, tasavvufi bilincin zirvesine ulaşmaktır. İbadetin lezzetine kavuşma ahlâkî değerlerle hâller/manevî hisler bağlamında hakikât kapısında insanı kâmil makamına ulaşmaktır. "Sûfî ahlâk ve adaba büyük önem verir, hak-hukuk gözetir. Allah ve insan sevgisi tasavvufî hayatın temel bir unsurudur. İbadet etmek ve ahlâk kurallarına hassasiyetle uymak sûfînin ubudiyet/kulluk görevidir. Mevlâ'nın makbul ve razı olduğu bir kul olmak sûfî için en büyük saadettir. Sûfî, hâl (ç. Ahvâl)/hâlet (ç. Halât) sahibidir; yani manevi hâl ve heyecanlara sahiptir. Dinî hayatı derin ve yoğun olarak yaşadığından sûfî içli ve duyguludur, cezbeli ve vecdli bir hayatı vardır. Bu hayat onun ibadet hayatının ve ahlâk kurallarına uygun davranışlarının tabii bir ürünüdür. İbadet ve ahlâk kesbî; hâl ise vehbîdir."¹⁹ Kulun temel vasıfları ibadet etmek, ahlâkî değerlerle bilinçlenerek hâlleri yaşamaktır. İnsanlığın doğasında ve yapısında güzellik vardır. Mizaç, meşrep, yetenek ve Allah yolunda yapılan fedakârlığın önemi vardır. İnsanın yaratılışındaki fitrat, güzel ahlâk üzerine kuruludur. Kişi, adap ve erkân üzere kırk makamı deneyimler. Deneyimler kötü olanı terk ederek iyi olana erişmedir. "Gazzâlî: Tasavvufun biri muamele, diğeri mukâşefe olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu söyler. Muamele ilmi, kalp hâllerine ilişkin bilgidir. Kalp hâlleri de biri olumlu ve iyi, diğeri olumsuz ve kötü olmak üzere iki kısımdır. İhlâs, doğruluk, dürüstlük, cömertlik, iyi; riyakârlık, yalancılık, sahtekârlık, cimrilik... kötü hâller ve huylardır. İlk aşamada ve başlangıçta kötü huylardan arınma ve güzel huylarla bezenme yolu tutulur. Buna riyazet, nefis terbiyesi ve huyları iyileştirme gibi isimler verilir. Bu alanda olağanüstü mükemmellikte ve güzellikte psikolojik tahliller ve tasvirler yapılmıştır. Bu sebeple tasavvufun temeli güzel ahlâktır denilir."²⁰ İnsan seçimleriyle ahlâkî değerlerini inşa eder.

¹⁹ Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik/İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, 41.

²⁰ Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik/İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, 38.

Makâlât eseri verdiği mesajlarla insanın yaratıldığı doğa üzerine ahlâkını yaşamasını esas alır. Tasavvuf felsefesine göre insanın doğasında Yaratıcıdan üfürülmüş bir ruh vardır. Ruhun esas varoluş hakikatini gerçekleştirmektir. Doğruluk fitratla uyumlanmadır. Fitrat yaratılışın ilksel formudur.²¹ İlksel doğaya uygun tavır gösterme yolu *Makâlât'ta* işlenir. İlahi yaratış evrende süreklilikle devam eder. Ahlâk, özneyi varlığın ötesine/üstüne taşıyan aşkın bir kavramdır. Aşkınlık, ontolojik hakikatin sırrına ermektir. İnsanın doğasına dönerek ahlâkî ilkelere ve fitratına bağlılığı aşkın ve ontolojik bir hakikattir. İlim irfan sahibi, kâmil ve faziletli insan; kırk makamla tekâmül yolculuğunu sürdürür. Hikmet, doğru söz ve davranış anlamına gelir. Şerîat ve tarikât sözlü hikmettir. Hakikat sırdır; gizli olandır. Sırra karşı susmak ifşa etmemek gerekir. İlmin hakikati, amelin kusursuzluğudur. Dört kapı kırk makam yolculuğu ruh aynasında kulun Yaratıcısını görmesi ve kalbinde Allah'ın sevgisini bulundurması hikmetidir.

Sonuç

Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makâlât* eseri dinî-tasavvufî bir eserdir. Anadolu bilgeliğinin güçlü isimlerinden Hacı Bektaş-ı Veli, gönülleri fetheden güzel ahlâkıyla bilinir. *Makâlât* eserinde insanoğluna ihtiyacı olan duygu ve düşünüş sistemiyle ahlâkî güzellik anlatılır. Ahlâk ve din, insana arayış içinde olduğu ezeli ve ebedî mutluluğun anahtarını sunar. İslâm dini, güzelliğin ve iyiliğin ahlâkî ölçütlerle insan üzerindeki varlığıdır. İslâm dini, ahlâkı önemser ve insan için yaşamını düzenleyici bir ilke olarak sunar. İslâm, insana verdiği değerle bir yaşam biçimidir. Kural ve uygulamaları hem bu dünyayı hem de ahireti insan merkezli olarak ortaya koyar. İnsanın yolunu aydınlatacak bir kılavuza ihtiyacı vardır. Dört Kapı Kırk Makam geleneği, bilgelik yolundaki insan için bir yol göstericidir. Dört kapı kırk makam anlayışı Anadolu'da bir tasavvuf geleneğine dönüşür. Dört kapı kırk makam anlayışı, mutasavvıflarca işlenen ve sürdürülen bir gelenektir. Bu gelenek Hakk yoluna baş koyan özellikle mürşidin yolunda ilerleyip derviş olabilmek için kemâle ermeyi arzulayan ve mücadele edenlerin her aşamasını ele alır. Dört kapıdaki Şerîat, Tarîkat, Hakikât ve Mârifet yolu/aşamaları Türk-İslâm geleneğini oluşturan ahlâkî değerleri kazanma yolculuğudur. Kırk makam Allah'ı, evreni ve insanı mutlak hakikat olarak konu alır ve açıklar.

²¹ Özkan Gözel, *Ne-Varlık ve Ahlâk/ Trans-Ontolojik Bir Dönüşüm* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 40-41.

Kırk makam insanı değerler üzerine inşa edecek usul ve işleyişi anlatır. Sunulan deliller, Allah'ın varlığını idrak etmeyi sağlayan güzel bir ahlâkın temel ilkeleridir. Dinlerin ve kadim toplumların önemseydiği ahlâk, bir rol model alma biçimidir. İnsanoğlu doğruya rol modellerle ulaşır. İslâm akıl, bilim ve vahiy yoluyla bu hakikati sunar. Bilimlerin ulaştığı hakikatler; gayb âleminin anlaşılmasında bir yol sunar. Kur'an insanın ve evrenin yaratılışı, doğa, doğa olayları hakkında bilgiler içeren ayetler; bilimin ulaştığı doğrularla bir bütünlük ve uyum içindedir. Akıl, vahiy ve bilim tasdik eder. Hakikati kavrama görünen ve görünmeyen âlem hakkında insanın ihtiyaç duyduğu bilgidir. İlim sahibi olmak bilmeyi ve öğrenmeyi kılavuz edinmeyi gerektirir. Dört kapı kırk makamla o makam ve hâl içinde olmak bilmek ve öğrenmektir. Dört kapı kırk makam hâlleri, idrak ederek; yaşam biçimi haline getirmektir. Dört kapı kırk makam aşamalarıyla, takva ve nefis muhasebesi yapılır. Peygamberlerin yüce mertebeleri işaret edilerek; ibadet, zâhirî ve bâtinî mücadele riyazet ve Kur'an ahlâkıyla ahlâkî değerleri kazanma yolu öğretilir.

Kaynakça

- Aydemir, Abdullah. *Metafizik/Varlık, Bilgi ve Değer Üzerine Açıklamalar*. Ankara: Dorlion Yayınları, 2021.
- Gözel, Özkan. *Ne-Varlık ve Ahlâk/Trans-Ontolojik Bir Dönüşüm*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Güzel, Abrurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Kaplan, Doğan. *Erkân-nâme 1*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Küçük, Osman Nuri. *İbnü'l Arabî/Sayılar ve Rüiyalar*. İstanbul: Nefes Yayınları, 2016.
- Özdemir, Ali Rıza. "Alevi-Bektaşî Yolunda Dört Kapı'nın Makamları". *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2020), 713-742.
- Özkan, Ferudun Hakan. "Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda Dört Kapı Kırk Makam". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (Eylül 2011), 253-278.
- Özköse, Kadir. "Ahmed Yesevi'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı". *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2017), 99-133.
- Traş, Zeliha. "Değerler Perspektifinden Ahlâk". *Değerler ve Değerler Psikolojisi*. Ed. Bülent Dilmaç-Hasan Hüseyin Bircan. 103-118. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. *Dört Kapı Kırk Eşik/İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Üstüner, Kaplan. *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.